

अभ्यास 6 : सन्धि:

Read the following sentences :

(1) अहं जलं पातुम् इच्छामि ।

(2) तडागं गन्तुं निर्गच्छति ।

In above sentences, you can see the dot on the words like अहं जलं तडागं and गन्तुं. It is called अनुस्वार. In Sanskrit it is considered to be an independent letter - स्वतन्त्र वर्ण. Mouth and nose both are used to pronounce it. In short, it is pronounced like म्.

Two kinds of अनुस्वार are found - (1) used at the end of a word in a sentence - e.g., बालकः पुस्तकं पठति । and (2) between the word. e.g., दंडः । In the context of these two kinds of अनुस्वार main rules of Sandhi are as follows :

(1) If म् occurs at the end of word used in a sentence and is followed by a word (beginning) starting with a consonant, अनुस्वार (`) is put in place of (म्). e. g. अहं जलं पातुम् इच्छामि । In this sentence, you can see that there is letter म् at the end of the word अहम् and is followed by word जल which begins with a consonant. Hence म् turns into अनुस्वार and is written as अहं. In the same way म् is turned into अनुस्वार in जलं. But म् is not turned into अनुस्वार in पातुम् because it is followed by इच्छामि which begins not with a consonant but with a vowel. (If any word beginning with consonant would have been used, it would have turned in अनुस्वार (`) e.g. अहं जलं पातुं गच्छामि ।)

(2) If अनुस्वार occurring in between the word is followed by any consonant (except श्, ष्, स्, ह् Ushmakshara - उष्माक्षर and Antahstha - अन्तःस्थ letter य्, र्, ल्, व्) then in place of that अनुस्वार Parasavarna परसवर्ण i.e., the fifth letter Nasal (अनुनासिक). (i.e., ङ्, ञ्, ण्, न् and म्) of that particular Varga - वर्ग to which the consonant belongs is written. e. g. दंडः । Here dot on the letter द is अनुस्वार. It is followed by letter ड, so the fifth letter ण् of that वर्ग (ट् ट् ङ् ढ् ण् - ट वर्ग) to which ङ् belongs will be placed, so it is written as दण्डः ।

क वर्ग	क्	ख्	ग्	घ्	ङ्
च वर्ग	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्
ट वर्ग	ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्
त वर्ग	त्	थ्	द	ध्	न
प वर्ग	प्	फ्	ब्	भ्	म्

Considering this, if अनुस्वार is followed by letter : क् ख् ग् घ् ङ् is placed in place of अनुस्वार. e.g., अंकः > अङ्कः । पंखः > पङ्खः । गंगा > गङ्गा । संघ > सङ्घः । Same procedure should be followed for Sandhi of letter of other वर्गs.

Exercise

1. उदाहरणानुसारं पदेषु अनुनासिकं लिखत ।

उदाहरणम् : शंभु (प-वर्ग) शम्भुः ।

- (1) पंडितः (2) अहंकारः (3) चंपा (4) भंजयितुम्

2. निम्नलिखितानि वाक्यानि अनुस्वारप्रयोगपूर्वकं पुनः लिखत ।

- (1) प्रतीक्षाम् कर्तुम् अर्हसि त्वम् ।
(2) पूर्वम् अत्र अष्टादशविद्यायाः पठनम् पाठनम् च भवति स्म ।
(3) अहम् त्वाम् कस्यचित् गुप्तचरम् मन्ये ।
(4) सत्यम् तपो ज्ञानम् अहिंसताम् च विद्वत्प्रणामम् च सुशीलताम् च ।

3. उदाहरणानुसारं वाक्येषु अनुनासिकं परसवर्णत्वेन परिवर्त्य लिखत ।

उदाहरणम् : फलं खादामि । — फलङ् खादामि ।

- (1) भद्रमिदं न पश्यामि ।
(2) अश्रद्धेयं प्रियं प्राप्तं सौभद्रः ग्रहणं गतः ।
(3) स्वकीयं प्रयोजनं च संपादयति ।
(4) अहं द्वितीयं बिलं यास्यामि इति ।

